

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 101 1980

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Louise Vinge

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström, Lars Furuland

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

ISBN 91-22-00467-X (häftad)

ISBN 91-22-00469-6 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1981

Greta Wieselgren påpekar att det i USA vid denna tid redan fanns kvinnliga präster bland kväkare och »shakers» och att det i Sverige uppträdde enstaka kvinnliga predikanter inom väckelserörelserna. Hon nämner däremot inte att de förföljdes i Sverige. t. o. m. sattes på dårhus, vilket är en viktig faktor när det gäller att förstå FB:s försiktighet i behandlingen av motivet.

Enligt Greta Wieselgren föll FB:s religiösa budskap till marken i stället för att tas upp till debatt. Kyrkan negligerade det därför att »hennes radikalism var alltför utmanande». Man undrar hur religiösa medlemmar av kvinnörelsen läst sin Hertha. Ester Lutteman? Emilia Fogelklou? Att budskapet inte nått fram till läsare i våra dagar torde bero på att vi inte genomskådar omskrivningarna och inte känt till de former av kvinnoförtryck de bygger på – något man saknar att Greta Wieselgren inte går närmare in på.

Jag kompletterar därför hennes resultat med några förklaringar. Ordet: »Man måste lyda Gud mer än människor» kunde vara en befrielseparoll på den tid då den ogifta kvinnan var skyldig att lyda sin far och den gifta sin man. (Skönlitterär behandling av detta motiv finns i Goethes Wilhelm Meisters Lehrjahre och i Stagnelius Martyrerna.) Att säga att en kvinna kunde få kallelse av Gud att vittna om honom var ett ännu djärvare ord, eftersom kyrkan lärde att kvinnans kön gjorde det omöjligt för henne att erhålla någon sådan kallelse av Gud. (Samma åsikt lever kvar i våra dagar som en relik hos vissa motståndare till kvinnliga präster.) I dåtiden var tanken så allmänt omfattad att den bidrog till att utestänga kvinnor från all högre utbildning, eftersom sådan utbildning till stor del skapats som en prästutbildning.

Bokens kryptiska slut innebär således inte bara plädering för kvinnliga präster utan också ytterligare argument för krav på den högre bildningens öppnande för kvinnor.

Det hade varit givande om Greta Wieselgren något mera kompletterat sina resultat med belysning från den skönlitterära texten. Där finns t. ex. många intressanta antydningar rörande Herthas aktiviteter i sin prästerliga roll: hur hon får sin gudomliga kallelse till präst, hur hon arbetar som själasörjare och predikant, hur hon kommer med förslag till ny ritual vid vigsel och jordfästning, hur hon kritiserar kyrkans patriarkala värderingar etc. Hennes »testamente» till sina lärjungar får också innehålla en profetia om hur det skall gå för dem i framtiden: »Ni skola i begynnelsen erfaras motstånd, misstro, smälek, hån och hårdhet av många människor, men framhärda tåligt, låt ingen och intet borttaga er framtidssyn och er tro på befriaren! De skola segra och ni med dem, för er själva och många!»

Andra intressanta nyheter Greta Wieselgren lyfter fram ur källmaterialet vid sidan om kvinnoprästmotivet: Hon ger närbilder av FB:s sociala arbete i Stockholm till barns och kvinnors hjälp. Läsaren får många exempel på hennes skicklighet som taktiker i arbetet för sina skyddslingar och sina idéer. Man lär känna hennes beträngda situation: att styras både av en konservativ översättare som på eget bevåg ändrar centrala formuleringar i romanen och av den gamle läraren och rådgivaren Böklin som hon egentligen vuxit långt över huvudet men inte vill stöta sig med utan behålla som vän. Man förstår hennes glädje över besöket av de amerikanska vännerna Marcus och Rebecca Spring, kristna socialister som hon själv, som t. o. m. vägade

opponera mot drottning Amalia i Köpenhamn när de som middagsgäster hörde henne försvara åsikten att kvinnan i första hand bör lyda sin man – i andra hand sin Gud.

Bland de många givande resultat Greta Wieselgren får ut av originalmanuskriptets ändringar har jag särskilt noterat att FB flera gånger tycks ha strukit konkreta exempel på samhällseliga missförhållanden och tydligt uttalade krav för kvinnornas del. Det förklarar ytterligare en viss svaghet i romanens samhällskritik.

Något mindre övertygad blir man av Greta Wieselgrens psykologiska analyser t. ex. vid bedömningen av Herthas relation till sin egen far. Kanske står sig Axbergers bedömning bättre på den punkten.

Fredrik Bremer och verkligheten kan inte läsas som en elementär introduktion till romanen Hertha. Stoffet är överrikt och dispositionen inte invändningsfri. Men det är en viktig bok och en beundransvärd forskarprestation. Den mängd av nya kunskaper och infallsvinklar som presenteras har redan fått betydelse för pågående Bremerforskning.

En av bokens viktiga lärdomar tycks mig vara, att vi måste skärpa uppmärksamheten på eventuella koder, döljande omskrivningar, hos kvinnliga författare i gångna tider eftersom deras ofria situation kan ha hindrat dem att skriva öppet.

Karin Westman Berg

Olof Lagercrantz: *August Strindberg*. Wahlström & Widstrand 1979.

Olof Lagercrantz: *Eftertankar om Strindberg*. Författarförlaget 1980.

Olof Lagercrantz under makalöst PR-uppbåd utgivna biografier över August Strindberg innebär knappast – som en lätt andfädd förlagsreklam söker intala oss – någon revolution i strindbergsforskningens historia. Den presenterar en tolkning som i allo – på gott och ont – bär sin upphovsmans signum. Att den skulle ge den slutgiltiga sanningen är naturligtvis nonsens; det är mycket nog om den kan stimulera till ny debatt och nya ansträngningar att komma sanningen närmare.

Självfallet är det en bok med stora förtjänster. I många avseenden fyller den på ett utomordentligt sätt den stora publikens behov av en modern och kvalificerad levnads-teckning över vår störste diktare; det är ju nära sextio år sedan Erik Hedéns framställning kom, och materialläget har sedan dess radikalt förändrats. Eklunds mäktiga brevedition finns tillgänglig, även om de sista delarna låter vänta på sig, och Ockulta dagboken är inte längre hemligstämplad. En numera nästan översködlig forskning har vidgat vår kunskap på alla nivåer.

Lagercrantz behärskar stora delar av detta material. Han bär på sina axlar den orimligt tunga bördan av decenniernas strindbergsstudium utan att det minsta stönande av ansträngning blir förnimbart. Hans bok är skriven med samma lätta grace som vi känner igen från hans tidigare verk om Dante och Joyce – särskilt de korta litterära karakteristikerna blir ofta små underverk av träffsäker och fräsch stilkonst.

Nackdelen med denna elegans är att den inte medger någon pedantisk vetenskaplig apparat. Vi får ett personre-

gister (där bl. a. den förträfflige danske forskaren Harry Jacobsen är borttappad), men vi får så gott som inga regelrätta källhänvisningar. Det förekommer t. o. m. att citat anförs utan att upphovsmannen namnges (s. 368). Forskningens behov av dokumentation och kontrollmöjligheter negligerar Lagercrantz demonstrativt, och han utnyttjar i mycket ringa utsträckning föregångarnas resultat. De består visserligen i förbigående med ett och annat nådevedermåle, men det rör sig i regel om perifera detaljer; på djupare vatten vill Lagercrantz helst simma ensam.

Att under en så lång simtur smärre missöden inträffar är rimligt. Några fall skall här i förbigående noteras – med den rätt till småaktighet som en anmälan i Samlaren medger. Carl XV dog vederligen av tarmtuberkulos, inte som antyds av syfilis (s. 37). En dæres försvarstal fullbordades 1888, inte 1887 (s. 62). Den forskare som skrivit om Strindbergs och Brantings relationer heter Sven Gustaf Edqvist, inte Carl Gustaf (s. 158). Modellen för Tekla i Genvågar är enligt Strindbergs uttryckliga försäkran (i brev till Looström 4/2 1888) Katarina Åberg, inte Anna Maria von Reis (s. 182). Théâtre Oeuvre (s. 304) bör ersättas med det korrekta Théâtre de l'Oeuvre som står på s. 313. Oscar II:s älskvärda formulering om Strindbergs »h-a till sångmö» som »tvär sig och bestänker alla som hon når med det grönbrunaste rännstensliquidum» återfinns i ett brev till Snoilsky 6/1 1884 och inte i memoarerna. Kungens memoarer nämner över huvud inte namnet Strindberg (s. 362).

När Lagercrantz genomgående kallar den lilla boken Ensam för en »roman», tycks det mig vara en tveivelaktig genrebeteckning. Men den är signifikativ. Han betraktar den strindbergsbild som tecknats av tidigare forskning som alltför dominerad av Martin Lamms benägenhet att läsa verken som självbiografiska dokument. Strindbergs rykte som självbekännare är, hävdar han, en myt. I själva verket lämnar han aldrig ut sitt eget jag. Både i breven och de s. k. självbiografiska skildringarna lägger han ut falska spår, som för den okritiske läsaren vilse. Det rör sig hela tiden om litterära övningar, inte om biografiska hårddata. Vill man använda breven som källmaterial måste man översätta dem, transformera ned orden till en rimligare nivå. Detta har Lamm och Hedén och deras efterföljare förbisett.

Allt detta låter sig sägas, och det har också sagts många gånger förr. De flesta tongivande strindbergsforskare – även Martin Lamm – har trots allt beaktat det källkritiska problemet och försökt fixera gränsen mellan fiktion och dokument. Lagercrantz markerar visserligen sin misstro mot uppgifternas sanningshalt med större emfas än någon annan och formulerar om och om igen – med all den förledande briljansen han är mäktig – sin tes om Strindberg som den store utklädningskonstnären, spelande sina roller med kylig beräkning.

Men i praktiken skiljer sig inte hans metod nämnvärt från föregångarnas. Också han är hänvisad till Tjänstkvinnans son när det gäller att teckna konturerna av barn- och ungdomsutvecklingen – för övrigt ett av de minst inspirerade avsnitten i biografien. Också han baserar sin framställning i första hand på det magnifika brevmaterialet, även om han ibland markerar sin osäkerhet och frågar sig, »vad som är allvarligt menat i dem (breven) och vad som är rollspel och utkast till dikt» (s.

203). I ett fall är han övertygad om att Strindberg »för en gångs skull» talar sanning. Det gäller det bekanta brevet till Lundegård om Fadren: »Jag vet inte om Fadren är en dikt eller om mitt liv varit det . . .» Här har Strindberg själv uttalat den tanke som är ett av ledmotiven i Lagercrantz argumentering; här måste han följaktligen tala sanning! I ett annat sammanhang kommenteras ett brev till Edvard Brandes i september 1888. Strindberg skriver, att hans »aandsliv» i sin uterus mottagit en förfärlig sådesutövning av Nietzsche. Lagercrantz menar, att könsspråket vittnar om graden av hans erotiska svält (s. 234). Så behöver det inte alls uppfattas: det är helt enkelt den jargong Strindberg flitigt använder till vissa av sina brev- och vänner också i situationer som inte har det ringaste med erotisk svält att göra. Exemplet kan ge anledning att påminna om några källkritiska betraktelser som Strindberg själv har formulerat. Det sker i Författarens tredje kapitel, där han talar om den anpassningstendens som gäller vid brevskrivning. »Vad man kan säga åt en, säger man icke åt en annan, och till en tredje måste man sänka sig för att bli förstädd, till en fjärde måste man sträcka sig på tå för att visa att man hinner upp, och för en femte måste man ligga på knä för att tigga om en nåd.» Förhållandet illustreras tydligt av Strindbergs epistlar till olika adressater. Han skriver inte samma sorts brev och lämnar inte samma sorts uppgifter i sina brev till Carl Larsson som till Carl Snoilsky; det tonläge han använder i breven till Claes Looström har föga likhet med det som präglar rapporterna till Torsten Hedlund.

Lagercrantz motvilja mot traditionella självbiografiska läsarter leder honom in i egendomliga och motsägelsefulla resonemang. Han försöker göra gällande att de öppna självporträtten alltid är beräknade att leda oss på villospår, medan bekännaren Strindberg – det finns alltså en sådan – alltid döljer sig bakom en förklädnad. Han vänder sig mot teatrarnas oskick att spela de stora huvudrollerna i strindbergsmask och klagar över att Den okände i Till Damaskus på så vis stängs in i Strindbergs biografi. Vi fixeras vid en identifikation, som kommer oss att glömma det allmängiltiga i de stora rollskapelserna, de diktade gestalternas egenskaper att vara representanter för mänskligheten, protagonisterna i ett mytiskt drama. Johan i Tjänstkvinnans son kunde lika väl heta Envar (uppslaget finns i Harry G. Carlsons bok om Strindberg och myterna); i Den okände skall vi inte försöka igenkänna dramats författare utan i stället se pilgrimen, bortbytingen, frälsaren, Kain med märket i pannan eller Jacob, haltande efter brottningen med Gud. Strindbergs storhet ligger inte i självutgivelsen utan däri att han i sin konst öppnar sig »mot mänsklighetens samlade erfarenheter konserverade i myter och sagor» (s. 394).

Förvisso äger Strindbergs konst denna allmängiltighet – ingen har vederligen hävdats motsatsen. Men varför skulle detta förhållande vara så svårt att förena med det faktum, att det är han själv som inkarnerar sig i alla dessa mytiska roller? Den okände är August Strindberg *samtidigt* som han representerar Robert le Diable och den bibliska mytens gestalter. Det biografiska fångelset är en lagercrantz myt, och hans angrepp på tidigare forskning i Lamms anda blir ett slag i luften, eftersom han själv – som redan påpekats – för alldeles samma typ av resonemang. Jag tvivlar på att det finns någon bok om Strindberg, där ordet »självporträtt» har en högre frekvens. Från Ån Bogsveigs

saga till Abu Casems tofflor registreras sorgfälligt alla upptänkliga fall av självidentifikation – inte bara de gamla välkända utan också en rad nya fynd. De texter som kommenteras – många av de viktigaste ägnas ingen uppmärksamhet alls – förefaller ofta ha valts enbart därför att de kan exemplifiera den självbiografiska relationen. Av alla de lysande berättelserna i Svenska öden och äventyr nämner Lagercrantz en enda, På gott och ont, därför att Hans Brevmålare är »ett nytt drömt självporträtt»; »dikt och verklighet sammanfaller in i minsta detalj» (s. 120). Siste riddaren och Riksföreståndaren hör inte till Strindbergs märkligaste historiedramer, men de behandlas betydligt mer ingående än Folkungasagan och Erik XIV, därför att Lagercrantz har upptäckt, att Mätta Dyre i det förra och Gustaf Trolle i det senare bakom sina masker bär Strindbergs egna drag. Otivelaktigt håller diktaren här – liksom i bilden av Lille Zachris i Svarta fanor, Modern i Pelikanen och Carl Larsson i En blå bok – medvetet eller omedvetet domedag över sig själv. Lagercrantz iakttagelser är fina och evidenta, men de innebär ju att han ytterligare underbygger uppfattningen om Strindbergs författarskap som huvudsakligen självbiografiskt, den uppfattning som han så energiskt angriper i sin kritik av Levertin (s. 438) och Lamm.

Med Lagercrantz tidigare diktarporträtt i mer eller mindre gott minne var det inte svårt att förutse, att han i fallet Strindberg skulle företa en omvärdering i stor stil. I denna biografi finner vi som antytts ingen biktare och sanningssägare, inte heller någon lidande och kämpande titan, ingen av psykiska och metafysiska jordbävningar skakad varelse. Ingen hänvisning sker till tidigare försök att åstadkomma en psykologisk helhetstolkning – jag tänker närmast på Eklunds fruktbara tillämpning av Adlers lära om mindervärdesupplevelsen och kompensationsmekanismerna och Brandells skarpsinniga analys av skuldcomplexets roll före och under infernokrisen.

Nej, Lagercrantz tonar fram en helt annan bild. Strindberg blir i denna version en människa med »exempellös hälsa» (s. 316), som trots att han klagar högljutt över allehanda krämpor befinner sig »i utomordentlig fysisk trim» (s. 125), som också under den påstådda krisen 1896 visar sig vara »sällsynt harmonisk till sinnet» (s. 327), som visserligen »tillerkänner sina drömmar och fantasier realitet men ej blandar samman dem med det exoteriska livets verklighet» (s. 329). Infernokrisen har aldrig existerat annat än som dikt. Strindberg är »ej ett offer för villfarelser» (s. 331) utan arrangerar medvetet »sitt liv att stämma med hans arbete» (s. 401). Det religiösa och ockulta intresset fungerar närmast som »ett slags andlig gymnastik», vars viktigaste funktion blir »det konstnärliga utnyttjandet av dessa erfarenheter under Infernotiden» (s. 340). Lagercrantz relaterar en episod från Lundatiden, då Strindberg i Johan Mortensens sällskap roade sig med att krama och kasta kuddar, så att de bildade olika former och ansikten, och betecknar därefter hela Ockulta dagboken som en kuddlek. Strindberg leker för att skaffa sig material för sin dikt. Han vet hela tiden att med morgonljuset försvinner alltsammans.

Det bästa man kan säga om denna tolkning är att den är konsekvent genomförd. Låt oss först och främst granska påståendet om den exempellösa hälsan. Strindberg skrev en gång i ett brev (till Isidor Kjellberg 13/8 1886): »jag är omvexlande frisk som en fisk omvexlande sjuk som en

döds kandidat». Lagercrantz tycks tro att bara den första delen av meningen är sann. En annan forskare, Torsten S:son Frey, håller lika envetet på den senare delen. I sina Medicinska synpunkter på August Strindberg (Läkartidningen, Vol. 77, Nr 4, 1980) accepterar han diktarens egna uppgifter både utanför och inom fiktionsvärlden och samlar alla de externa vittnesbörd som gör det möjligt att ställa en diagnos, där en nästan exempellös anhopning av fysiska och psykiska defekter framträder. Lagercrantz å sin sida avfärdar Strindbergs otaliga rapporter om varandagsfrossa, lungemfysem, hjärtfel, agorafobi, afasi, paranoia etc. som fantasier och dramatiseringar och stöder sig genomgående på sådana källor som tillhandahåller lämpliga friskintyg.

Båda tolkningarna tycks mig lika ensidiga; de gör inte rättvisa åt den paradoxala blandningen av friskt och sjukt i Strindbergs väsen. Frey gör flera tänkvärda iakttagelser, bl. a. om den roll som sulfonalintaget kan ha spelat under det kritiska året 1896. Men helhetsbilden blir missvisande, dels därför att den i så hög grad bygger på uppgifter som hör hemma i romanfiktionen, dels därför att han förbiser att Strindberg med sin oerhörda suggestibilitet lät sin självanalys i stor utsträckning bestämmas av den psykiatriska facklitteratur han tidvis så flitigt studerade. När Frey tror sig finna symptom på epileptiska anfall i slutet av 80-talet, rör det sig sannolikt om reflexer från läsningen av Charcot och andra samtida auktoriteter – kanske besökte Strindberg t. o. m. de berömda seanserna på La Salpêtrière – reflexer som spåras i verk som Samvetskval och Fordringsägare. I ett brev till Geijerstam 22/5 1886 demonstrerar han, hur intryck av detta slag brukade fungera: »Jag tror vi alla äro ruttna eller vansinniga (efter att ha läst Maudsleys Maladies de l'Esprit ser jag diagnosen på mig komplett) [– – –] Grössenwahn, diables noirs osv.»

I ett avseende konvergerar Freys och Lagercrantz beskrivningar. Båda räknar med ett svårartat alkoholmissbruk, som enligt den förre – i kombination med hög konsumtion av gifter som brom, sulfonal och digitalis – leder till kroniska hjärnsador och enligt den senare till en tidig död. Teorin om Strindbergs alkoholism – speciellt absintdrickandets ödesdigra roll – är numera så vedertagen, att en smula nykter kritik av argumenteringen förefaller välbehövlig.

I själva verket är källmaterialet på denna punkt ytterst motsägelsefullt. Som stöd för teorin använder man i första hand hans egna berättelser om perioder av excessivt drickande – favoritordet är »jetterus» – vidare den franske läkarvännen Marcel Réjas påstående om absintvanorna under Paris-tiden och enstaka vittnesbörd i memoarlitteraturen om berusningsepisoder. De senare är emellertid påfallande fåtaliga – enstaka belägg finns hos Karin Smirnoff och Axel Lundegård – och ännu mer påfallande är, att hans måttlighet så ofta betonas. Edvard Selander, som ger en drastisk beskrivning av Siri von Essens dryckesvanor, säger sig ha tillbringat många kvällar vid dryckesbordet i Strindbergs sällskap men aldrig sett honom berusad. Harriet Bosse kallar honom »mycket måttlig, när det gäller spirituosa», och Albert Engström konstaterar: »Han överdrev aldrig i dryckjöm.» Ett rimligt antagande är, att Strindberg själv just i dessa sammanhang överdriver och dramatiserar sina prestationer; det är en typ av manlighetsskryt som förekom då likaväl som nu och ingalunda är främmande för honom. Till Bengt Lidforss skrev han en

gång (2/2 1894): »jag söp djefligt och immer, men Du glömde att jag flitat en meter böcker». Så vitt jag förstår dementerar Strindbergs obrutna och oerhörda arbetsförmåga och den intellektuella och språkliga skärpa som nästan dag för dag kan dokumenteras i hans brev allt tal om grava alkoholskador.

Avsnittet om Infernotiden framträder med anspråk på att vara Lagercrantz stora trumfkort. Om krisens innebörd har man grälat i åtskilliga decennier – raden av »patografier» är lång och avskräckande – men knappast någon har förr än nu blankt förnekat dess existens. Liksom Strindberg tidigare »medvetet anlägger varhårdar – sjukdomar och passioner – i sin egen organism för sin konstns skull» (s. 208) – citatet avser Fadren och En dåres försvarstal – förvandlar han nu enligt Lagercrantz sitt esoteriska jag till ett skälvande nervknippe och skickar ut det på en stor helvetesresa. Krisen har ingenting att göra med privatpersonen August Strindberg – »det skälvande nervknippet i Inferno skriver inga böcker» – som medan helvetesresan pågår, umgås med sina vänner, skriver muntra brev och vårdar sin litterära karriär. De som tror att han under dessa år led av förföljelsemani och drevs från sina sinnens fulla bruk har låtit sig duperas, dels av romanen Inferno och kuddlekarna i Ockulta dagboken, dels av de »otroligt uppfinningsrika» breven till Torsten Hedlund, där dessa fingerade psykotiska tillstånd »huvudsakligen» redovisas (s. 328).

En bit på väg kan man följa Lagercrantz. Inferno skrevs visserligen inte under utan efter helvetesresan, sedan skälvnigen – åtminstone temporärt – upphört och insikt om lidandets mening vunnits. Men boken är otvivelaktigt en roman, medvetet anpassad till en bestämd litterär konjunktur – inte någon klinisk journal. Den amerikanske forskaren Evert Sprinchorn har bl. a. understrukt dess samband med symbolistiska experiment, inriktade på »the wit to go mad». Men den demarkationslinje som här dras mellan den exoteriske och den esoteriske Strindberg är en orimlig konstruktion. Lagercrantz bortser från de fakta som dock existerar utanför fiktionsramarna och snuddar knappast vid det förhållandet, att »krisen» dock har en religiös innebörd, att i dess centrum finns en intensiv brottning med skuldens och lidandets problem.

För att illustrera sin tes använder Lagercrantz ett grepp som han med större framgång tillämpade i sin bok om Dante. Han skiljer mellan romanen Infernos huvudperson, kallad Offret, och den som för pennan, Berättaren. De två är alltså helt olika personer, men Strindberg har råkat ut för samma missförstånd som Dante: läsarna har trott att han varit i samma orter och tillstånd som hans hjälte passerat. – Parallellen är inte särskilt slående. Hottell Orfila existerar i motsats till Malebolge i sinnevärlden. Inga ögonvittnen har kunnat bekräfta, att berättaren Dante korrekt återger pilgrimens upplevelser bland skuggorna i underjorden. Däremot finns det – även om Lagercrantz gör sitt bästa för att bagatellisera dem – andra vittnesbörd än Strindbergs egna om Infernokrisens realitet. Parisvännerna var i stort sett eniga i sin bedömning av hans sviktande psykiska hälsa. Alexandra Thaulows beskrivning av besöket i Dieppe i juli 1896 är ett beviskraftigt dokument, Georg Brandes kommentar till ett nattligt samtal i Köpenhamn i november samma år ett annat.

Det förra nämner inte Lagercrantz, det senare avfärdar han. Brandes lät lura sig av Strindbergs magiska teater,

menar han, och finner i stället stöd för sin tolkning hos Marie Uhl, som har berättat om en del underliga episoder och kastat fram tanken att de iscensattes »för att få fram en god teatereffekt eller också studera dess verkan på publiken» (s. 331). I många fall förhöll det sig kanske så, i andra säkerligen inte. Brandes var knappast mera lättlurad än Marie Uhl, och det är inte möjligt att uppfatta Ockulta dagbokens notiser om providentiella upplevelser som bara välberäknade teatereffekter. Att krisåren hade satt djupa spår i Strindbergs personlighet, att han framstod som åldrad och förändrad, har omvitnats av bl. a. Emil Kléen och Gustaf Uddgren.

Nej, Lagercrantz försäkrar att Strindberg hela tiden befann sig i full balans, att han inte är offer för ockulta villfarelser eller på blodigt allvar inbegripen i någon Jakobsbrottning saknar täckning i det föreliggande källmaterialet. Läser man Johan Mortensens berättelse om den tidigare nämnda kuddleken, framstår referatet i biografien som missvisande. Mortensen vittnar om Strindbergs gripethet och hans skräck; han trodde verkligen på det underbaras manifestationer vid den nattliga seansen. Det förhåller sig faktiskt så med Strindberg – vilket många moderna läsare och de flesta teatermän försöker bortse från – att man måste acceptera hans tro på det övernaturliga, ta hans religion på allvar, hur besynnerlig och motbjudande den än till äventyrs kan te sig. Strindberg spelar inte teater med Gud. Att skriva 459 sidor om honom och nästan totalt bortse från den religiösa dimensionen i hans liv och verk är onekligen ett konststycke. En notis på s. 164 om att den gammaltestamentlige guden finns med honom genom hela hans liv är infälld i framställningen som en aldeles isolerad brasklapp.

Det tycks mig som om Lagercrantz hade ett behov att till varje pris bortförklara allt det hos Strindberg som är oförenligt med hans egen verklighetstolkning. Den biografade skulle kunna rikta samma förebråelse mot honom som han en gång riktade mot Hjalmar Branting. Denne hade i ett telegram på 50-årsdagen 1899 uppmanat honom att – underförstått – överge sin galna infernoteologi och komma »över åt 80-talets sida igen». Strindberg svarade: »Somliga människor ha religiöst behov, andra icke. Jag måste ha kontakt med 'jenseits' [- - -] och jag kan icke andas i Ert fysiska vacuum. Alltså: där skiljas vi, och följaktligen i synpunkterna på liv och ting.»

Jag har uppehållit mig vid det som måste vara hjärtpunkten i varje levnadsteckning och som jag uppfattar som det mest diskutabla i denna bok: grundkonceptionen av personligheten. Det porträtt som framträder i Lagercrantz belysning lider av fundamentala brister; det är samtidigt ytligt och otydligt. Jag ser inget ansikte, bara en serie masker, ty mannens hela liv är ju bara teater, »överklighet, drömmar, kulisser, utklädnung» (s. 414). Jag känner inte igen bilden av den marknadsmedvetne opportunisten som spelar de roller förlag och läsare kräver. Hur går den ihop med 80-talets hårdnackade motstånd mot alla Bonniers förslag att skriva kuranta förlagsartiklar i stället för osäljbara politiska pamfletter eller 1900-talets ständiga utmaningar mot gällande teaterkonventioner, stämplade som ospelbara absurditeter av en i stort sett enig kritik? Jag efterlyser de sidor, som borde handla mer ingående om det ideologiska engagemanget, den politiska kampen, den vetenskapliga lidelsen, tvånget att söka sanningen, fixeringen vid de religiösa grundproblemen – låt vara att

de skulle innebära vissa eftergifter åt en mer traditionell Strindbergssyn. Men Lagercrantz har svårt att ta allt detta på riktigt allvar. Han återkommer ständigt till sin fixa idé: allt som hör livet och livets kamp till fungerar till slut bara som motiv för dikt.

»Alltså, där skiljas vi . . .» Det finns naturligtvis vid sidan av denna kardinalfråga moment i Lagercrantz framställning som jag finner diskutabla. Den gamla tröttsamma idén om Strindbergs latenta homosexualitet, grundad på psykoanalytiska skenbevis hör dit (s. 261). Det lika gamla och tröttsamma Heidenstamföraktet, manifesterat i ett skruvat resonemang om att Levertin och inte den obetydliga Heidenstam skulle vara huvudfienden i Strindbergsfejden likaså (s. 437 ff.). Jag förstår inte hur man kan hävda – Lagercrantz är inte ensam om det – att Strindberg »i själva verket» aldrig överger sina radikala idéer (s. 185). Efter skilsmässan vägrade han sannerligen inte att betala underhåll för sina älskade barn (s. 269). Under dessa ekonomiskt katastrofala år skickade han pengar så ofta han kunde och ökade successivt sitt understöd, så att det för perioden 1896 till mars 1900 uppgick till den avsevärda summan 14 375 finska mark. Uppgiften finns i brev till Karl Staaff 22/3 1900 och kan verifieras.

Men detta och annat är detaljer. Bortsett från mina grundläggande invändningar finner jag mycket att beundra i Lagercrantz verk. Det överlägsna journalistiska handlaget, den livfulla skildringen av de miljöer i vilka diktaren rör sig och av de människor som omger honom, det perfekta urvalet av belysande brevcitat, de spontant flödande litterära associationerna. Att Strindbergs produktion blir ytterst ojämnt belyst är visserligen sant; flera av de stora mästerverken bara skimtar förbi, andra nämns över huvud taget inte. Lagercrantz är dock ursäktad: boken är avsedd att vara en levnadsteckning, inte en motsvarighet till Lamms stora monografi. Man skulle önska att hans bästa egenskaper som skribent kunde få komma mera till sin rätt i en annan bok, en bok helt ägnad Strindbergs diktning.

*

Sedan min anmälan skrevs, har Olof Lagercrantz hunnit publicera en svit korta *Eftertankar om Strindberg*. Det har blivit en liten luftig och angenäm volym, som innehåller spånor från det stora och enligt författaren plågsamt tunga arbetet med biografien. Flera av dessa anteckningar och impressioner är av hög valör, andra kan bli en smula substanslösa. Det gäller t. ex. om några reflexioner kring temat Mat och dryck – ett tema som får en långt rikare belysning i Sven Delblancs fina studie *Kärlekens föda i Stormhatten*. Till det mest värdefulla i Lagercrantz eftertankar räknar jag sidorna om Det döda barnet i Röda rummet. Den sammansatta stämningen i detta lysande kapitel ges en ny dimension, när man inser att det är Strindbergs aldrig direkt erkända samvetskval som här talar sitt tysta språk. En annan slående iakttagelse rör Strindbergs senare prosa. I exempelvis Karantänmästarens berättelser, framhålls det, är allt medvetet organiserat. »Det betyder att det inte längre står lika mycket mellan raderna som tidigare. Röda rummet är fylld av oförlösta spänningar. Där kan man hitta ting som Strindberg inte själv visste om, medan i senare verk allt är styrt av en konstnär som nästan allt för väl behärskar sin konsts uttrycksmedel och i varje ögonblick vet var han

är.» Jag tror att en jämförelse mellan förslagsvis Svenska öden och äventyr och de egendomligt livlösa berättelserna i Historiska miniatyrer skulle kunna bekräfta Lagercrantz tanke.

Om någon eftertankens kranka blekhet vittnar inte den nya boken. Lagercrantz försvarar energiskt sina positioner i biografien mot den delvis beska kritiken och håller fram ytterligare några välfunna citat som stöd för sin tolkning. Strindberg är ju i detta avseende ett ytterst tacksamt forskningsobjekt; nästan alla uppfattningar går att verifiera med slagkraftiga belägg. Jag skall inte fortsätta polemiken. Det förhåller sig väl så att den kritik från »vetenskapligt» håll som irriterar Lagercrantz till inte ringa del beror på den anspråksfullhet med vilken hans bok lanserats och den apoteosering han utsätts för av på strindbergforskningens område okunniga beundrare. Ett svårslaget rekord innehar numera den recensent i DN – var annars? – som meddelar oss vanliga dödliga att det är nu först som Strindberg har kommit hem från »deportationen». Vad småpojkar som Olof Molander, Martin Lamm, Alf Sjöberg, Ingmar Bergman och hela raden av kvalificerade forskare har pysslat med under ett drygt halvsekel kan vi stryka ett streck över. Först nu är frälsaren uppstånden. Åren av tystnad och förmörkelse är till ända. Den deporterade är äntligen hemma. Amen.

Hans Lindström

Jean-François Batail; *Le mouvement des idées en Suède à l'âge du bergsonisme*. (Bibliothèque Nordique, 5.) Lettres Modernes Minard, Paris 1979.

Det är svårt att ge en föreställning om vad Jean-François Batails mäktiga lärdomsverk – 413 sidor digert och tryckt med liten stil – går ut på. Till en del beror det på att boken handlar om så mycket, till en del beror det på att ämnet med förlov sagt är en smula diffust. Boken behandlar inte Bergsons inflytande i Sverige, om nu någon skulle tro det. Den behandlar åtminstone inte enbart detta. Den handlar heller inte om Bergsons mottagande i Sverige, fastän den uttömmar också detta ämne. Snarare har förf. föresatt sig att gripa över något vida mer storslaget och samtidigt mindre lättfångat: idéutvecklingen i Sverige under den period då Bergsons idéer blev aktuella i vårt land. Tanken bakom denna uppläggning är följande. Man begriper knappast, hur »tänkesättet Bergson» blev aktuellt i Sverige, med mindre än att man lär känna den svenska tankemiljön och vad man kunde kalla det svenska sättet att tänka. Dessa företeelser kan te sig kuriösa eller nästintill exotiska för en fransman och hans franska läsekrets. Men det finns skäl att undersöka dessa ting, bl. a. därför att svenskarna själva verkar så ointresserade av saken. Våra filosofihistoriker eller lärdomshistoriker har skamligen försummat det svenska tänkandet, varför ofta inte ens högt bildade svenskar vet vad Boströms eller Vitalis Norströms filosofi går ut på. Och frågan är om ens högt bildade litteraturhistoriker hjälpligt kan redogöra för Geijers personlighetsfilosofi. Men framför allt är det inte lätt att begripa, hur »tänkesättet Bergson» förvandlas, förändras, försvenskas – och därmed i viss utsträckning förvanskas! – när det överförs på svensk botten, om man inte vet hur svenskarnas eget tänkesätt var beskaffat, innan Bergson kom in i bilden. Man måste alltså först studera de svenska